

Голові разової спеціалізованої вченої ради ДФ 17.051.111

доктору історичних наук, професору,

проректору з наукової роботи

Запорізького національного університету

Васильчуку Геннадію Миколайовичу

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора

Бачинської Олени Анатоліївни

на дисертаційну роботу

КОРОТКОГО Олексія Вікторовича

**за темою «МІСЦЯ УВ'ЯЗНЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ XIX СТ. (1802-1855 рр.)»**

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 Історія та археологія,

галузь знань 03 Гуманітарні науки.

**1. Актуальність обраної теми дисертаційної роботи та її зв'язок із
напрямами науково-дослідних робіт.**

Євроінтеграція України визначила чимало завдань, серед яких і вдосконалення пенітенціарної системи, зміна системи покарань, модернізація місць відбування ув'язнених тощо. Вже перші зміни в таких питаннях визначались протягом 2020 р., коли Міністерство юстиції України почало продавати законсервовані об'єкти тюремної інфраструктури в Києві, Одесі, Львові, які не відповідали сучасним вимогам утримання ув'язнених і не підлягали вдосконаленню через старовинну забудову XIX – початку XX ст. Зміни у системі покарань і поява Піклувальних рад при виконаннях зазначені України, особливо неповнолітніх, також свідчили про впровадження європейського досвіду організації пенітенціарної системи. Актуалізувалось ще більше питання тюремного ув'язнення під час повномасштабної російсько-

української війни з 2022 р., коли розпочалось залучення тих, хто відбуває покарання до приватних військових частин. Зазначені вище аспекти містять логічно викликають зацікавленість дослідників, а дослідження історії тюремного ув'язнення допоможе вивчити досвід минулого для створення ґрунтового діалогу між суспільством та державою, дасть відповіді на багато питань впровадження реформ орієнтуючись на місцеву специфіку. Отже, звернення О. В. Короткого до дослідження місць ув'язнення на території південноукраїнських земель у першій половині XIX ст. є цілком актуальним і обґрунтованим.

Дисертація виконана відповідно до планової науково-дослідної теми кафедри історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету «Південна Україна XVIII ст. – першої половини XX ст.» (державний реєстраційний номер 0118U005183).

2. Основні наукові положення і висновки, сформульовані в дисертації, їх новизна, ступінь обґрунтованості та достовірності.

Дослідження є першим комплексним історичним дослідженням з історії місць ув'язнення Херсонської губернії першої половини XIX ст. (1802-1855 рр.). Зокрема, автором проведений комплексний аналіз державного регулювання функціонування місць ув'язнення в період до XIX ст. і в першій половині XIX ст.; системно проаналізовані причини зміни в нормативно-правовій основі реформування позбавлення волі; висвітлено функціонування арештантських рот – інженерного, морського та цивільного відомств; з'ясовані архітектурні особливості та модернізація місць позбавлення волі – острогів та тюремних замків; запропонована історико-демографічна характеристика ув'язнених; проведено детальне дослідження особливостей тюремного життя ув'язнених.

Дисертаційна робота Короткого О. В. побудована за проблемно-хронологічним принципом. У дисертаційному дослідженні чітко сформульована його мета, що полягає у вивченні «регіональних особливостей історії інституту

ув'язнення Південної України в першій половині XIX ст.» (с. 17). Цим підпорядковані дослідницькі завдання, сукупність яких загалом дає змогу досягти поставленої мети. Наукові положення і висновки, сформульовані в дисертації, є обґрунтованими, що уможливлено застосуванням інструментарію, скарактеризованого у підрозділі «Концептуальні підходи та методи дослідження»: принципів об'єктивності, науковості, історизму, системності, структурності, плюралізму; історичного, регіонального, системного та комплексного підходів; загальнонаукових та також інших методів (історико-генетичного, періодизації, інтерпретації, аналогії, контент-аналізу та описової статистики тощо).

Наукові положення та висновки дисертаційної роботи обґрунтовані з посиланнями на літературу та джерела, які охарактеризовані автором відповідно у підрозділах «Історіографія тематики» (с. 22-40) і «Джерельна база» (с. 40-45). Загалом Олексій Вікторович використав 360 позицій джерел і літератури.

Загальний обсяг дисертації – 272 сторінки, з них основного тексту – 211

Структура дисертації є логічною та виваженою, вона містить всі необхідні складові та підпорядкована досягненню поставленої мети. У вступі переконливо обґрунтована актуальність дослідження; визначені об'єкт та предмет, мета та дослідницькі завдання, хронологічні та географічні межі, методологія дослідження, наукова новизна, сформульоване практичне значення дослідження; наведено дані стосовно особистого внеску здобувача, апробації результатів дослідження, наукових публікацій автора.

Крім традиційного для дисертацій з історії розділу «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження», робота структурована в розділи «Нормативно-правова регламентація покарань у виді позбавлення волі в Російській імперії» (де окремі підрозділи «Фактори трансформації регулювання ув'язнення в першій половині XIX ст.», «Ключові тенденції державного регулювання функціонування місць ув'язнення в період до проведення реформ XIX ст.», «Нормативно-правові основи реформування позбавлення волі в першій половині XIX ст.», «Організаційно-правові засади функціонування

арештантських рот»); «Інфраструктура ув'язнення в Херсонській губернії в першій половині XIX ст. » (з окремими підрозділами, що висвітлюють питання «Формування мережі острогів та тюремних замків в Херсонській губернії», «Арештантські роти інженерного та морського відомств», «Арештантські роти цивільного відомства Херсона та Одеси») і «Функціонування місць ув'язнення» (з підрозділами «Створення, склад, напрямки та фінансування діяльності піклувальних про тюрми комітетів», «Історико-демографічна характеристика ув'язнених», «Тюремний режим та умови утримання в тюремних замках», «Повсякденне життя в'язнів арештантських рот»).

Оригінальним моментом, який проходить через майже весь текст дисертації є те, що дисертант пов'язує значну кількість ув'язнених особливо через волоцюжництво, заселення та колонізацію Південної України у першій половині XIX ст. (сс. 5, 58, 83, 125, 220 й ін.). Саме це явище, на думку дисертанта, сприяло появі арештантських рот: «Зародження арештантських рот відбулось всередині складного переплетіння таких процесів, як волоцюжництво, криза заслання, колонізація Північного Причорномор'я, урбанізація, соціальне дисциплінування» (с. 83). Важливим аспектом роботи стало історико-демографічне дослідження ув'язнених, з відповідними розрахунками автора від типології злочинів до їхнього поділу за віковою та статевими ознаками (сс. 81, 169-172, додатки А, Б, І, ІІ тощо).

Вельми цікавими є наведені автором дані про етнічний склад ув'язнених, зокрема турецького походження (сс.205-206, 208), а також «згадки про старообрядників в Одеському замку, турків-мусульман та протестантських колоністів в Херсонській військової арештантській роті, двох юдеїв-євреїв з Ананьєвському тюремному замку, які вже в тюрмі стали християнами» (с. 194) тощо.

Висновки, сформульовані Олексієм Вікторовичем Коротким, відповідають поставленим ним завданням. Достовірність та наукова новизна дослідження не викликають сумнівів.

Новизна зумовлена тим, що значною мірою на підставі джерел, основну масу яких вперше введено до наукового обігу, було простежено формування в Російській імперії в першій половині XIX ст. філантропічного та утилітарного підходів до розвитку інституту ув'язнення, а їхнє протистояння або конкуренція цих підходів визначила розвиток інституту в зазначений період; запропоновано регіональну специфіку історії інституту ув'язнення. Крім того, ціла низка аспектів соціально-економічного та культурного розвитку знайшла подальшого розвитку та поглиблення.

Звернемо увагу, що автор намагався сформулювати і рекомендації відносно перспектив дослідження, які можуть стати предметом окремих наукових праць.

Слід наголосити і на значній кількості опрацьованих архівних документів – 77 архівних справ з дев'яти фондів Державного архіву Одеської області Державного архіву Російської Федерації (віддалений доступ), Російського державного архіву Військово-морського флоту (обидва архіви у віддаленому доступі), Російського державного історичного архіву (оцифровані справи в публічному доступі), які вперше вводяться до наукового обігу. Опрацювання значного архівного та опублікованого документального матеріалу, що не зберігається як єдиний комплекс, свідчить про формування О. В. Короткого як дослідника.

Доповнюють роботу 14 додатків, що складаються з карт, планів, проектів острогів та тюремних замків, в тому особисто розроблених здобувачем статистичних таблиць та діаграм.

Ерудиція автора, його занурення у проблему, дали в результаті високий рівень обґрунтованості положень. Кожна з тез має необхідні посилання та логічно пов'язана з іншими положеннями, які також у свою чергу отримують документальне підтвердження. В цілому тези, які виносяться на захист, можна вважати підкріпленими, обґрунтованими та логічно-послідовними.

3. Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях.

За темою дисертації здобувач має 12 публікацій, включно з однією статтею, опублікованою у періодичному науковому виданні країн ЄС («*Knowledge, Education, Law, Management*»), 7 статтями у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, а також 4 публікаціями, що додатково відображають результати дослідження. Усі ці публікації прямо пов'язані з темою дисертації та розкривають її окремі аспекти. Всі публікації одноосібні, авторські. Фактів порушення здобувачем академічної доброчесності не виявлено. На усі використані в роботі джерела інформації посилання.

4. Ідентичність змісту анотації основним положенням дисертації.

Аналіз змісту анотації засвідчує її відповідність викладеним у тексті дисертації основним положенням. Анотація не включає у себе таких ідей і положень, які відсутні в основній частині дисертаційного дослідження.

Згідно з діючими вимогами, анотація надана українською та англійською мовами. В обох мовних варіантах дисертант лаконічно окреслив основні результати свого дослідження, звернув увагу на наукову новизну, практичне значення роботи та перспективні напрями подальших досліджень.

5. Відповідність дисертації вимогам оформлення та спеціальності, з якої вона подається до захисту.

Дисертація надана у вигляді спеціально підготовленої кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису, виконана здобувачем особисто, містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених здобувачем досліджень, що мають істотне значення для історичної науки та підтверджуються документами, які засвідчують проведення таких досліджень, а також свідчать про особистий внесок здобувача в науку та характеризуються єдністю змісту.

Дисертаційне дослідження Короткого О. В. відповідає спеціальності 032 Історія та археологія.

6. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи і окремих її положень.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, маємо звернути увагу на наступні дискусійні питання та зауваження:

1. Автор наголошує, що дисертаційні хронологічні «мехі» будуть дещо розширеними, що викликано природою указового права: станом на початок реформування ув'язнення в імперії діяли приписи, сформовані ще в XVIII ст., при цьому він присвячує 10 сторінок з 12, тобто майже цілий підрозділ XVIII ст. («Ключові тенденції державного регулювання функціонування місць ув'язнення в період до проведення реформ XIX ст.»). Незрозуміло чому вивчення цієї динаміки закінчується першими десятиліттями XIX ст., тобто створення піклувальних комітетів про тюрми (с.75).
2. Аналізуючи історіографію питання за тематичним принципом, автор не декларує їх на початку такого аналізу, а лише у висновках (с.212). в той самий час наголошуючи на аналізі історичної літератури, майже ігнорує спеціальні правові (юридичні) дослідження. Опрацювання цих робіт значно поглибило б дослідження проблеми.
3. Структура роботи має дещо специфічний характер. Зокрема вимагає пояснення внесення підпункту 2.4 «Організаційно-правові основи функціонування арештантських рот» в другий розділ, хоча логічно було б його внести в третій розділ, в якому розглянуті засади існування арештантських рот інженерного, морського та цивільного відомств. В той час як підрунток 3.1 «Формування мережі острогів та тюремних замків в Херсонській губернії», в якому автор розглядає, в тому числі документальну складову створення мережі місць ув'язнень, навпаки в другий розділ дисертації.
4. Важливим моментом в проведених дослідженнях є їх систематизація. Вважасмо, що автор мав надати етапи у формуванні різних місць ув'язнення

Південної України маючи в розпорядженні такий значний хронологічний та нормативно-правовий матеріал. До виділення таких етапів тяжіють багато висновків у другому та третьому розділах і навіть у загальних висновках автор зазначає вже один з етапів: «В 1820-х роках поряд з розбудовою тюремної інфраструктури відбувається і поширення арештантських рот, що виникали в важливих губернських та портових містах» (с.225).

5. Серед різноманіття типів злочинів та, ув'язнених, автор лише одного разу згадує про політичних в'язнів, коли пише про заборону «туркам розмовляти турецькою з політичним в'язнем» (с.202). Якщо така категорія в'язнів існувала в першій половині XIX ст. варто було б звернути на неї більше уваги в плані типології подібних злочинів та місць ув'язнень таких засуджених. Тим більше, що автором дисертації надана думка про те, що «Політичні арештанти складали особливе зацікавлення адміністрації арештантської роти» (с.203).

6. Наявність в роботі значної кількості специфічної термінології потребувало б, на нашу думку, чіткої їх регламентації, а саме визначення понять «жебрацтво», «волоцюжництво», «бродяжництво», «безпаспортство», «дурна поведінка» та ін.

7. Має місце низка технічних огріхів у тексті дисертації: «архівк» (с. 3), «історогрфія» (с. 13), «сецифіки» (с. 19), «Херсної» (с.32), «ченого» (вченого, с. 32), «серидовищі» (с.34), «ісорії» (с.37), «детермініз» (с.46), «подорожчання» (с.213), є необхідність перекладу з російської мови двох назв архівних справ (всі інші перекладені українською) (с.226) та ін.

Загальний висновок

Висловлені вище побажання і зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Здобувач Олексій Вікторович Короткий продемонстрував в цілому високий рівень професійної підготовки, вміння проводити ґрунтовний науковий аналіз історичного та історіографічного матеріалу, у повному обсязі впорався з основними завданнями, які впливають з мети дослідження.

Дослідження Короткого Олексія Вікторовича «Місця ув'язнення Херсонської губернії першої половини ХІХ ст. (1802-1855)» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія і археологія».

01 серпня 2024 року

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Олена БАЧИНСЬКА

Підпис засвідчено:

